
РОЗВИТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

УДК 581.9 (477.72)

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2022.eco.1-40.25>

РІДКІСНІ ВИДИ СУДИННИХ РОСЛИН БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА «АСКАНІЯ-НОВА» ІМЕНІ Ф.Е. ФАЛЬЦ-ФЕЙНА

Крецул Н.І., Кочнов С.О.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, 08400, Переяслав
nataikr@ukr.net, sergeyonechok@gmail.com

У результаті проведених досліджень встановлено 22 рідкісних види судинних рослин, що зростають на території Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Дослідження проводилися протягом 2017–2021 років за літературними, гербарними та власними даними. Подано огляд основних літературних матеріалів щодо дослідження флори асканійського степу та її раритетної компоненти. За останніми даними видовий склад флори Біосферного заповідника «Асканія-Нова» налічує 521 вид вищих судинних рослин. З них за різними джерелами наводиться від 26 до 40 рідкісних видів рослин, що охороняються на різних рівнях. Проведено оновлені дані по внесенню рідкісних видів рослин у міжнародні та регіональні охоронні списки. Слід відмітити, що до червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) включено – один вид (*Damasonium alisma*), Європейського червоного списку – чотири види (*Allium regelianum*, *Allium scythicum*, *Ferula orientalis* та *Damasonium alisma*), до списку Конвенції про охорону дикої фауни та флори та природних середовищ існування в Європі (або Бернської конвенції) – один вид (*Allium regelianum*), Червоної книги України – 17 (*Centaurea talievii*, *Allium regelianum*, *Astragalus henningii*, *Allium scythicum*, *Caragana scythica*, *Phlomis scythica*, *Damasonium alisma*, *Tulipa scythica*, *Stipa lessingiana*, *Stipa maetotica*, *Stipa ucrainica*, *Stipa capillata*, *Tulipa schrenkii*, *Astragalus reduncus*, *Fritillaria meleagroides*, *Juncus sphaerocarpus* та *Elatine hungarica*) та до списку регіонально рідкісних видів Херсонської області – п'ять видів (*Damasonium alisma*, *Prangos odontalgica*, *Ranunculus scythicus*, *Prospero autumnale* та *Utricularia vulgaris*). Встановлено, що рідкісні види судинних рослин Біосферного заповідника «Асканія-Нова» потребують постійного контролю за станом популяцій та поширенню по території заповідника. **Ключові слова:** біосферний заповідник, рідкісні види, охорона біорізноманіття.

Rare species of vascular plants of Askania-Nova Biosphere Reserve named after Friedrich Falz-Fein. Kretsul N., Kochnov S.

As a result of the research, 22 rare species of vascular plants growing on the territory of the Askania-Nova Biosphere Reserve were identified. The research was conducted during 2017–2021 according to literature, herbarium and own data. A review of the main literature materials on the study of the flora of the Askanian steppe and its rarity component is presented. According to the latest data, the species composition of the flora of the Askania-Nova Biosphere Reserve includes 521 species of higher vascular plants. From them, according to various sources, from 26 to 40 rare species of plants are protected at different levels. Updated data on the inclusion of rare plant species in international and regional protection lists. It should be noted that the Red List of the International Union for Conservation of Nature (IUCN) includes – one species (*Damasonium alisma*), the European Red List – four species (*Allium regelianum*, *Allium scythicum*, *Ferula orientalis* and *Damasonium alisma*), and flora and natural habitats in Europe (or the Bern Convention) – one species (*Allium regelianum*), the Red Data Book of Ukraine – 17 (*Centaurea talievii*, *Allium regelianum*, *Astragalus henningii*, *Allium scythicum*, *Caragana scythica*, *Phlomis scythica*, *Stipa lessingiana*, *Stipa maetotica*, *Stipa ucrainica*, *Stipa capillata*, *Tulipa schrenkii*, *Astragalus reduncus*, *Fritillaria meleagroides*, *Juncus sphaerocarpus* and *Elatine hungarica*) and to the list of regionally rare species of Kherson region – five species (*Damasonium alisma*, *Pranthos odontalgica*, *Ranunculus scythicus*, *Prospero autumnale* and *Utricularia vulgaris*). It was established that rare species of vascular plants of the Askania-Nova Biosphere Reserve require constant monitoring of the state of populations and distribution throughout the reserve. **Key words:** biosphere reserve, rare species, biodiversity protection.

Постановка проблеми. Природно-заповідний фонд (ПЗФ) України включає об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність та виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фоновий моніторингу навколишнього природного середовища. Станом на 2020 рік ПЗФ України має в своєму складі 8512 територій та об'єктів загальною площею 4,418 млн. га в межах України (фактична площа 4,085 млн. га) та 402500,0 га

в межах акваторії Чорного моря [1]. Відношення фактичної площі ПЗФ до площі держави («показник заповідності») становить 6,77%, що є вкрай недостатнім та потребує реорганізацію та розширення. Тому на сьогодні є актуальним дослідження об'єктів ПЗФ України для уточнення сучасного стану рідкісних видів рослин та їх розповсюдження. Як об'єкт дослідження нами були обрані рідкісні види рослин, що зростають на території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різносторонні біологічні дослідження на території

Біосферного заповідника «Асканія-Нова» проводилися здавна. Перші флористичні відомості щодо видового складу спонтанної флори заповідника належать Францу Тецманну, який наводить для досліджуваної території 250 видів судинних рослин [2]. Протягом всієї історії існування Біосферного заповідника багатьма науковцями здійснювалося постійне вивчення та моніторинг спонтанної флори заповідного степу, Великого Чапельського поду та Дендропарку [3, 4]. Більш ранні спостереження проведені Є.П. Веденьковим [5], Л.Д. Слоновою [6] та В.В. Шаповалом [7]. Щодо дослідження рідкісних видів флори заповідника слід відмітити роботи Краснової А.М., Кузьмичова А.І., Водоп'янової В.Г., Веденькова Є.П., Дрогобич Н.Ю. та Шаповала В.В. [8, 9, 10, 11].

Новизна. Встановлено сучасний стан рідкісних видів рослин, що зростають на території Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Приведено оновлені дані по внесенню рідкісних видів рослин у Червоний список МСОП, Європейський червоний список, список Конвенції про охорону дикої фауни та флори та природних середовищ існування в Європі, Червоної книги України та до списку регіонально рідкісних видів Херсонської області [12, 13, 14, 15, 16].

Мета дослідження – встановити сучасний стан рідкісних видів Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та їх місце у міжнародних та регіональних охоронних списках.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на низку ґрунтовних наукових праць, присвячених окремим аспектам рідкісних видів рослин Біосферного заповідника «Асканія-Нова», відсутність сучасної оновленої інформації

щодо місця досліджуваних видів в системі міжнародних та регіональних охоронних списків спонукало авторів до більш детального розгляду вказаної теми.

Методологічне або загальнонаукове значення. Об'єктом досліджень є рідкісні види рослин, що розповсюджені на території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та підлягають комплексним заходам щодо збереження, охорони та уточнення їх місцезростання. Дослідження проводилися маршрутно-польовим і напівстаціонарним методами. Авторами було здійснено понад шість експедиційних виїздів (2017–2021 рр.), в ході яких складалися геоботанічні описи, проводилося фотографування та документувалися уточненні місця зростання. За основу уточнення рідкісних видів взято список «Флори судинних рослин асканійського степу» [7]. Також авторами були опрацьовані матеріали гербарних фондів Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України [KW] та ДУ «Інститут еволюційної екології НАН України», щодо зборів з асканійського степу.

Регіон дослідження. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» розташований у Каховському районі, Херсонської області. За геоботанічним районуванням України досліджувана територія належить до Понтично степової провінції, Чорноморсько-Азовської степової підпровінції, Нижньодніпровського округу піщаних степів, пісків та плавнів [17]. Загальна площа заповідника складає 33 307 га, з яких заповідна зона – 11 054 га, буферна зона – 6 909 га, зона антропогенних ландшафтів – 15 344 га [18]. Дослідження проводилися в основному на масивах «Південний» та «Північний» та загонах Великого Чапельського поду (рис. 1).

Виклад основного матеріалу. Будь-яка територія характеризується певним набором рідкісних

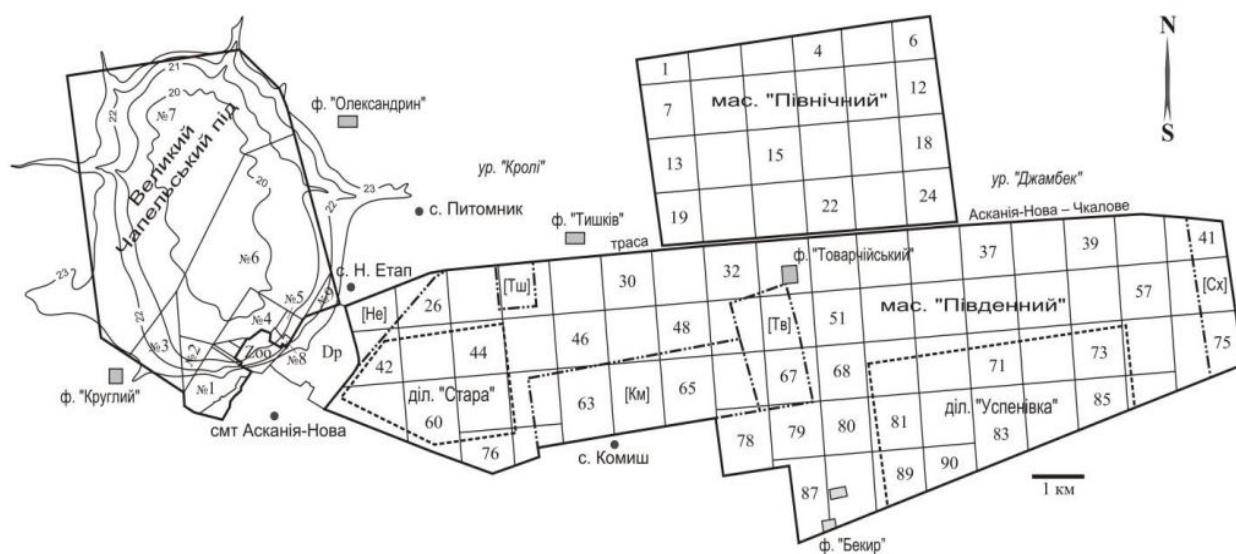

Рис. 1. Картохема Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН та суміжних територій [за 7]

видів рослин різного ступеню охорони. Будь-який природоохоронний об'єкт має у своєму складі унікальний набір рідкісних, зникаючих та ендемічних рослин [10, 11]. Не є винятком і Біосферний заповідник «Асканія-Нова». За останніми даними видовий склад флори асканійського степу налічує 521 вид вищих судинних рослин [7]. З них за різними джерелами наводиться від 26 до 40 видів рослин, що охороняються на різних рівнях [8, 9, 10, 11]. За даними Веденькова та Дрогобич до міжнародних та регіональних червоних списків занесено: Червоний список МСОП – 5 видів, Європейський – 6, Бернська конвенція – 2, Червона книга України – 14, Червоний список Херсонської області – 4 (таблиця) [10]. Деякі види у зазначеній публікації охороняються відразу у декількох списках (*Allium regelianum*, *Caragana scythica* та ін.), що вказує на їх унікальність та охоронну цінність. Найбільшу кількість із зазначених видів (14) відмічено у Червоній книзі України [19].

Насьогодні на основі літературних, гербарних та власних спостережень рідкісні види Біосферного заповідника налічують 22 види судинних рослин. Це менше ніж за останніми даними [10]. Двоє видів є ймовірно зниклими з досліджуваної території (*Orchis*

laxiflora Lam., *Diploaxis cretacea* Kotov) [7], тому ми їх не розглядаємо. Також ряд видів були виключені з нових редакцій природоохоронних списків, проте зростають на території заповідника понині. Так, у МСОП відзначалось п'ять видів (таблиця), у останній редакції вони не наводяться, проте там з'являється *Damasonium alisma*. Загалом даний вид є досить рідким і унікальним для території Європи та скорочує свій ареал, через втрату природних біотопів. Нині даний вид входить до охоронних списків МСОП, Європейського червоного списку, Червоної книги України та регіонально рідкісних видів Херсонської області. Також слід звернути увагу на *Allium regelianum*, який на сьогодні відмічається у трьох списках. Із списку МСОП його виключили, а включили в останню редакцію Європейського червоного списку [12, 13]. До Європейського червоного списку було віднесено шість видів, на сьогодні залишилося лише чотири види (табл. 1). Список видів Бернської конвенції для асканійського степу складався із двох видів, нині *Ferula orientalis* виключено. Значні зміни стосуються видів з Червоної книги України.

За останніми даними відмічено збільшення охоронюваних видів. До останнього видання Червоної

Таблиця 1

Охоронювані види рослин Біосферного заповідника «Асканія-Нова»

Назви видів	Червоний список МСОП		Європейський червоний список		Бернська конвенція		Червона книга України		Регіонально рідкісні види Херсонської обл.	
	A*	2011	1991	2011	1998	2011	1996	2009	2002	2012
<i>Centaurea talieyii</i> Kleop.	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Allium regelianum</i> A. Beck. ex Iljin	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-
<i>Astragalus henningii</i> (Stev.) Boriss.	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Allium scythicum</i> Zoz	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-
<i>Caragana scythica</i> (Kom.) Pojark.	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-
<i>Phlomis scythica</i> Klok. et Shost.	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
<i>Ferula orientalis</i> L.	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-
<i>Damasonium alisma</i> Mill.	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+
<i>Tulipa scythica</i> Klok. et Zoz	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Stipa lessingiana</i> Trin. et Rupr.	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Stipa maeotica</i> Klok. et Ossychnjuk	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Stipa ucrainica</i> P. Smirn.	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Stipa capillata</i> L.	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Tulipa schrenkii</i> Regel	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Astragalus reduncus</i> Pall.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Fritillaria meleagroides</i> Patr. ex Schult.	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
<i>Juncus sphaerocarpus</i> Nees	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Elatine hungarica</i> Moesz	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Prangos odontalgica</i> (Pall.) Herrnst.	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
<i>Ranunculus scythicus</i> Klov. ex Ostapko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
<i>Prospero autumnale</i> (L.) Salisb.	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
<i>Utricularia vulgaris</i> L.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+

Примітка*. А – Червоний список МСОП за Веденьков, Дрогобич [10]; + - наявність виду у списках, - - відсутність.

книги України [15] занесено 17 видів. Такі види, як: *Astragalus henningii*, *Phlomis scythica*, *Astragalus reduncus*, *Juncus sphaerocarpus* та *Elatine hungarica* наводяться вперше.

Регіональний список рідкісних видів Херсонської області у новій редакції із видів асканійського степу включає п'ять видів. Три з них *Damasonium alisma*, *Ranunculus scythicus* та *Utricularia vulgaris* наводяться вперше.

З огляду на зміни у наведені рідкісних видів Біосферного заповідника «Асканія-Нова» їх місце у міжнародних та регіональних охоронних списках важливе. Незважаючи на те, що досліджувані види поширені по заповідній території і охороняються комплексно. З огляду на прийняті у заповіднику методи контролю та охорону популяцій рідкісних видів рослин, у більшості їхній стан незадовільний,

про що свідчать зміни у списках та флористичних зведеннях за останні роки [12, 13, 14, 15, 16].

Головні висновки. Отже, у результаті проведених досліджень встановлено 22 рідкісних види судинних рослин, що зростають на території Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Проведено оновлені дані по внесенню рідкісних видів рослин у міжнародні та регіональні охоронні списки, так до Червоного списку МСОП внесено – 1 вид, Європейського червоного списку – 4, Бернської конвенції – 1, Червоної книги України – 17 та до списку регіонально рідкісних видів Херсонської області – 5 видів.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати проведених досліджень у подальшому можуть бути використані для порівняння та для ведення моніторингу подібних досліджень на інших об'єктах ПЗФ України.

Література

1. «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць»: інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства енергетики та захисту довкілля України, 2021 <https://mepr.gov.ua/timeline/Prirodozapovidniy-fond.html>
2. Teetzmann F. Ueber die Sudrussischen Steppen und uber die darin im Taurischen Gouvernement belegen Beisitzungen des Herzogs von Anhalt-Kothen / Beitrage zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angranzenden Lander Asiens. St. Petersburg: Akademie der Wissenschaften, 1845. S. 89–135.
3. Пачоский И.К. Список растений, обитающих на территории Государственного Заповедника «Аскания-Нова». *Изв. Гос. Степного Заповедника «Аскания-Нова»*. Херсон, 1923. Т. II. С. 97–144.
4. Пачоский И.К. Наблюдения над целинным покровом в Аскании-Нова в 1923 году. *Вісті Держ. Степового Заповідника «Чаплі» ім. Х. Раковського*. Харків, 1926. Т. III. С. 17–47.
5. Веденьков Е.П. Флора заповедника «Аскания-Нова» (аннотированный список цветковых растений заповедной степи) / Под ред. В. Н. Тихомирова. М., 1989. 52 с.
6. Елонова Л.Д. Реинвентаризация и анализ современного состояния флоры цветковых растений заповедной степи «Аскания-Нова» // Мониторинг состояния геофизической среды и биоты Украинского государственного биосферного заповедника «Аскания-Нова» в его типичном природно-антропогенном ряду экосистем: Отчет о НИР (заключительный). УНИИЖ «Аскания-Нова». № ГР 01870098818. Аскания-Нова. 1990. 181 с.
7. Шаповал В. В. Флора судинних рослин асканійського степу. Асканія-Нова: ФОП Андреев О. В., 2012. 195 с.
8. Водоп'янова В. Г. Рідкісні, зникаючі та ендемічні види заповідного степу Асканії-Нова. *Охорона природи на півдні України*. К.: Наук. думка, 1977. С 55–59.
9. Краснова А.М., Кузьмичов А.І. Стан охорони рідкісних та ендемічних видів рослин заповідника «Асканія-Нова». *Укр. ботан. журн.* 1987. Т. 43. № 3. С. 77–80.
10. Веденьков Е.П., Дрогобыч Н.Е. Распространение редких, исчезающих и эндемичных видов флоры цветковых в заповедной степи «Аскания-Нова». 1. Особо охраняемые виды. *Вісті біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. 2003. Т. 5. С. 18–30.
11. Дрогобыч Н.Е., Шаповал В.В. Распространение редких, исчезающих и эндемичных видов флоры цветковых в заповедной степи «Аскания-Нова». 2. Эндемическое ядро. *Вісті біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. 2004. Т. 6. С. 6–13.
12. The IUCN Red List of Threatened Species. Version 2016-2. <www.iucnredlist.org>. Downloaded on 22 September 2016. (<https://www.iucnredlist.org/species/164894/5935114>)
13. European Red List of Vascular Plants. Luxembourg: Publications office of European Union. 2011. 130 p.
14. Вініченко Т.С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. Київ: Хімджест. 2006. 176 с.
15. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я.П. Дідуха. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
16. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. Київ: Альтерпрес, 2012. 148 с.
17. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Укр. ботан. журн.* 2003. Т. 60. № 1. С. 6–17.
18. Проект організації території та охорони природних комплексів Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН на 2021-2030 роки / https://drive.google.com/file/d/1VZnjSH_Kzodnu9R0YD-WcJWWNrDX6Cpq/view.
19. Червона книга України. Рослинний світ / Редкол.: Ю.Р. Шеляг-Сосонко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія. 1996. 680 с.